

és ha igaz, követni mások tanítását. Egy másik helyen így nyilatkozik: „A világnak nincsen semmi oka azok ellen támadni, kik az eltemetett igazságoknak a sötétségből előhozásában fáradszának“ (Nullam legitimam mundus tumultuandi causam habet contra eos, qui variis erroribus sepultam veritatem in lucem proferre contendunt). „Isten szeretetével egybekötjük az erkölcsök kegyességét“ (Divinae notitiae conjungendam esse pietatem morum et studium obedientiae Preceptorum Dei censemur). És végül ezeket írja, csaknem élete végén: „Állítjuk, hogy a kegyesség cselekedeteiben szilárdan meg kell állnunk, mert az az igaz hit, mely a szeretet műveiben nyilvánul“ (Operibus igitur Charitatis omnibus piis insistendum esse contendimus, eam veram esse censemur fidem, quae per opera ex dilectione efficax est).

Hogy az itt idézett igazságot méltóképpen értelmezze a világ, az is megkívántatik, hogy méltóvá legyen Dávid Ferenchez. Dudich András írta az 1570-es években: a legnagyobb dolgot azok tették, akik az eltemetett igazságot sírjából kiásni és napfényre jutni segítették. Ilyenként nevezi meg Dávid Ferencet. Vajjon nem volna hozzánk is méltó, hogy Dávid Ferenc igazságát sírjából kiássuk és napfényre jöni segítsük? Nyerne vele az igazság, megismernők Dávid Ferencet és a kettő által meggazdagodnánk mi, akik az ő igazságot szomjazó lelke örököseinek hisszük magunkat.

Kétségtelen, hogy Dávid Ferenc a XVI. századnak, e nagy századnak legszabadabb lelke és leghaladóbb szelleme volt.

Dávid Ferenc értéke világ-viszonylatban.

Mindenek előtt szükségesnek látszik, hogy egészen röviden foglalkozzunk Dávid Ferenc életével. Közfelfogás szerint Dávid Ferenc 1510-ben született Kolozsváron, s amint megállapítható különböző források alapján, 1545-től 1550-ig Németországban, Wittenberg városában, Luther Márton reformátori székhelyén folytatott tanulmányokat. 1550-ben innen ír Medgyesi Ferenc gyulafehérvári r. kath. püspöki helynöknek egy elégiát Pesti Gáspár közvetítésével, amelynek tartalmából kitűnik, hogy a nevezett főpap neki támogatója volt. Azt ígéri ebben az elégiában, hogy ha hazajön, mint „pap, isteni szolgálat“-ot óhajt teljesíteni egyházában, hogy így Isten ígését terjeszthesse s a szentségeket

helyesen szolgálthassa ki. Az Isten igéjének terjesztése s a szentségek helyes kiszolgáltatásának a kérdése arról tesz tanubizonyságot, hogy ő éppen úgy, mint Luther Márton, saját római katolikus egyházát szeretné reformálni.

Ismeretes ugyanis, hogy kezdetben Luther Márton sem akarta elhagyni a római katolikus egyházat, hanem annak csak megjavítására törekedett. Dávid Ferenc is azzal a gondolattal tért haza, hogy eddigi egyházának megújítását és a helyes útra való térését fogja szolgálni minden erejével. Ebben a haladó szellemű században a reformáció főfészkében feltárult lelki szemek előtt az emberi vallás-erkölcsi élet nagyfontossága és megértette, hogy a jobb jövő érdekében a megrögzött multat fel kell frissíteni.

Itthon Besztercén kapott igazgatói állást 1551-ben és amint a források igazolják, Besztercén ő volt az utolsó római katolikus vallású igazgató és a nem messze levő Péterfalván már az első protestáns lelkész. Bornemissza Pál r. kath. püspök felhívására 1554-ben a Beszterce környéki káptalanköri papság (magyar és szász) nevében ő ír egy derekas választ, amelyből kitűnik, hogy a lelkészek Isten igéjének igaz terjesztésére és a szentségek helyes kiosztására mindig készek, s arra kérik a püspököt, hogy egyházát irányítsa ebben az irányban és ők engedelmes követői lesznek. A Szentíráshoz a maga valóságában azonban mindenek felett feltétlenül ragaszkodnak. Dávid Ferenc tehát, mivel régi egyháza nem volt hajlandó a reformáció szelleméből semmit átvenni, tovahaladó életében a lutheránus egyház kebelébe lelkész, püspöke is lett. Itten egész munkásságát az a nagy gond jutott és azoknak, mint a legtekintélyesebb és a legkészsültebb hatotta át, hogy a szászokat és a magyarokat össze tudja tartani. 1559-ben azonban a Medgyesi Zsinaton a szászok nem voltak hajlandók elfogadni az eddigihez képest reformált (kálvini) úrvacsorai tant, amelyet hitelvi alapon Dávid Ferenc haladó szellemével magáévá tett s így Dávid Ferenc ott hagyta a lutheránus püspöki széket és átment a Kálvini egyházba, ahol később ugyancsak püspök lett (1564).

Az eddigi kisebb jelentőségű javítások és reformálások után a legnagyobbra került a sor s ez a szentháromság alapvető kérdése volt. E kérdés foglalkoztatja 1566-ban a Gyulafehérváron tartott nagy vita résztvevőit és ettől kezdve a reformátori egyházaknak ez lesz a középponti legégetőbb kérdése. Az 1566-iki nagy vitában Dávid Ferenc és követői vitték a kimagasló szere-

pet. Ez nem közönséges lelkiező követelt meg, mert amint tudjuk, elvileg már böven foglalkozott A háromság tévelygéseivel (1531) Servét Mihály, akit 1553-ban Kálvin János Genfben Christianismi Restitutio, (A kereszténység helyreállítása) című művével együtt máglyán égettetett meg. Dávid Ferenc műveiben teljes öntudatossággal állapítja meg (pl. De falsa et vera . . ., Rövid Magyarázat stb.), hogy a reformációnak vissza kell mennie a kiindulási pontig, az apostolok korában levő egyházi életig, illetőleg Jézus Evangéliumáig, és így elkerülhetetlen, hogy a háromság kérdésével ne foglalkozzanak. Ugyanis az Isten ígéje a teljes Bibliában jelenik meg s a Szentírásban pedig a háromság nem található. A háromság a niceai zsinaton (325 J. u. Krisztus istensége) és a Konstantinápolyi zsinaton (381 A Szentlélek Istensége) fokozatosan alakul ki az egyház hatalmi érdekéből, amit a Szentírás nem támogat.

Igy aztán Dávid Ferenc elveti a háromságot s 1568-ban unitárius püspökké választják az egy Isten eszméjének, az Isten igazi ígéjének és a szentségek (keresztelés, úrvacsora) helyes kiosztásának szolgálatára. Ő szentírásnak és a keresztény hitvallás alapforrásának csak a Bibliát (Ó- és Újtestamentum) ismeri el. A Bibliában is főképpen az örömmüzenetre (Evangelium) fekteti a fősúlyt. Ezt az örömmüzenetet pedig a próféták, Jézus és az apostolok hirdették. Meg kell állapítanunk, hogy az Evangelium, vagy örömmüzenet a vallás-erkölcsi élet történetében minden időben optimista jelenség. Dávid Ferenc műveinek lapjain gyakran találkozunk az Evangelium említésével és ismertetésével. E kifejezést pályája kezdetén átfogóbb értelemben használta és később már többször csak a jézusi evangéliumokat értette e nevezeten. Az Ótestamentumban általában az ígéreték (prófétai jóslások), az árnyék, a sötét élet, a szörnyű küzdelmek találhatóak, míg az Újtestamentumban az örömmel teljes beteljesülés, az új élet: Jézus élete és tanítása. Egyszóval az Ótestamentum a régi törvényt, az Új pedig az igazságokat és a megigazulást hozta az emberiség számára.

Dávid Ferenc az egész Bibliát szentírásnéppen kezeli s ennek következtében Pál apostol írásait is fenntartás nélkül fogadja el és ezért helyez olyan nagy súlyt a megfeszült Krisztusra. Dávid Ferenc teológiai pályafutásán először antitrinitáriánus, háromságellenes, majd pedig hosszú időn keresztül olyan duálista (kettősség), ahol a főszerpet az Atya-Isten viszi, de Krisztus is Isten számban megy. Kezdetől kezdve halad nagy

célja felé, amint fokozatosan kialakulnak a dolgok a maguk természetes rendjében és a tiszta unitáriusságot akkor éri el, amikor a *De dualitate* (A kettősségről) szóló értekezését megírja, amely munkácska halála után a „*Defensio Francisci Davidis in negotio de non invocando Jesu Christo in precibus*” című munkának függeléke volt (Márkos Albert 1943-ban fordította magyar nyelvre). Ez a kis munka roppant nagy horderejű, mert az erdélyi unitarizmus ettől kezdve és ennek a nyomán virágozhatott föl s lehetett mind inkább öntudatos pályafutásában. Már t. i. akkor és úgy, amikor és ahogyan annak helyes értékét felismerték. Eszerint csak az Atyaisten, aki egyetlen egy, imádandó és segítségül hívandó, Krisztus nem Isten, így nem imádandó és segítségül nem hívandó. Dávid Ferenc iratai tanulsága szerint a Szentlélek személyes istensége legelőször maradt ki gondolkozása köréből s mikor Krisztus istensége is ilyenformán kiküszöbölődött, egyedül csak az Atya istensége ismertetett el. Röviden utalnunk kell arra, hogy 1526-ban Olaszországnak Svájc felőli részében, Ilauz városban, Erdélyben pedig 1557-ben és 1563-ban hoztak korlátolt jellegű olyan határozatokat, amelyek hasonlóak voltak az 1568-iki tordai Országgyűlésnek a vallás és a lelkiismeret szabadságáról szóló egyetemes értékű határozatához. E szerint Dávid Ferenc megállapítása, hogy a hit Isten ajándéka és ezért szabadnak kell lennie, vagyis a vallásszabadság korlátlan hirdetése korlátoltabb formában történelmi előzményeiben áll előttünk. Nyilvánvaló, hogy ez az országgyűlési határozat, mint majdnem egyedüli a maga nemében, feltétlenül — világviszonylatban egyetemes emberi értékkel mérve — a lehető legnagyobb értéket képviseli. Dávid Ferenc életében és halálában, aki vértanúságával pecsételte meg hitvallását, éppen úgy az emberi haladásról tanúskodik, mint a názáreti Jézus golgotai megfeszítésében. A mi felfogásunk szerint ezek nem is tragédiák, mert tragédia csak ott van, ahol bukás van. Ezek emberi megdicsőülések az Isten országáért vívott nemes küzdelmekben.

Miután így röviden főbb vonásokban áttekintettük Dávid Ferenc életét, hogy annak értékét világviszonylatban föltárhassuk, szükségesnek látszik, hogy az emberiség életében eddig felmerülő legfontosabb vallás-erkölcsi és teológiai fogalmakat megfelelően áttekintsük. Dávid Ferenc ugyanis egy nagy világszellemi mozgalomnak volt az egyik öntudatos művelője s ez a szellemi mozgalom arra törekedett, hogy a világnak egységét a vallás világában is kifejezésre juttassa. A világ s így az univerzum ugyanis

a legtöbb gondolkodó felfogásában egységes és egyetemes és aránylag kevesen vannak, akik a világegyetemet plurálisnak, többesnek, nem egységesnek fogják fel (William James). A világnak szemléletét a Jézus előtti ötödik évezredtől kezdve, tekinthetjük át és azt tapasztaljuk, hogy a vallás mezején kialakulnak politheistikus (sokisten imádás), tritheistikus (háromságos istenség), dualistikus (kettős istenség), monotheistikus (egy Istenhívő), henotheistikus (egy nemzeti istenség) és pantheistikus (minden Isten) fogalmak. Ez természetesen csak nagyjában öleli fel az Isten fogalmakat, melyek némely esetben határozottan mutatnak az egyetemes világ egységes szemléletére. Politheizmust találunk pl. a szumiroknál, Babilon-Assziriában, Egyiptomban, a görögöknél, rómaiaknál s kezdetben még a hébereknél is, hogy csak ezeket említsük fel. Tritheistikus a kereszténység háromság Istenfogalma, ahol általában egy Istenről beszélnek, de ez az egy Istenség három különböző személyből áll. Dualistikus pl. a Perzsa kései vallás Zoroaszternek a halála után. Henotheistikus istenfogalom a Bibliában némely íróknál a kizárólagos nemzeti egy isten fogalom. Pantheizmus található a leggyakrabban nagy vallás filozófusok gondolkozásában (Spinoza) s a világon a legrégebbi monotheistikus vallási felfogás az ősi Perzsiában Zoroaster (Zarathustra) vallásában található. Van olyan vallás is, amely nem ismeri az Isten fogalmát s nem beszél soha Istenről, amint erről tanuskodik Gotamának az ú. n. Buddhának a tanítása, de ő is úgy jár követőivel Keleten, mint Jézus, akinek tiszta monotheizmusát a kereszténység a szentháromsággal váltotta fel. A szentháromság kérdésével kapcsolatban föl kell említenünk, hogy a különböző vallásokban az ú. n. trias istenfogalom, vagyis a háromságos istenfogalom gyakran megtalálható pl. Asszír-Babiloniában Anu, Bel, Ea és az egyiptomi misztérium vallásban Isis, Osiris, Horus. Egyiptomban az ásatások alkalmával tízezer számra kerültek elő olyan kis szobrocskák, amelyeknek tökéletes utánzása a keresztényeknél található Mária és fia Jézus. Egyiptomban Isis az anya és Horus a fia, akik együtt próbálják megmenteni Osirist, a férjet és apát az alvilágból.

Visszatérve a legfejlettebb vallásos fogalomra, a monotheizmusra, az eddig ismert világ egyik legelső és legnagyobb szabású monotheistája volt Zoroaster, a perzsa próféta és vallásalapító. Ahura Mazda volt az Istennek a neve, aki atyja volt az embereknek és az emberek fő hivatása a magvetés volt, vagyis

a földnek a művelése, ami azt jelenti, hogy Zoroaster éppen olyan pásztor és földműves kultúrájában élt, mint legnagyobb követője, a Názáreti Jézus. Zoroaster nemcsak az egy atya Istenről hirdette örömmel, hanem a világot is egységesnek látta, de követői, Angra Mainat, vagyis Armant megtették, mint ördögi ellenszegülőt, a sötétség istenének és így egy emelkedett szellemű monotheizmus után a hirhedt perzsa duálisztikus vallásos fogalom lépett előtérbe.

Jézus volt az emberiség életében a legtisztábban gondolkodó és a legnagyobb szabású szellemi ember, aki a világegyetemet a maga nagy összetettségében szemlélte, de egy kicsi tiszta, kristályos tükörképben, az ember családi életében, illetőleg az emberiség nagy családjában tárta előnkbe. Ez a nagy család lehetőségében és jövőjében, tökéletes kialakulása folytán, az Isten gyermekeiből álló testvériségben éri el kialakulásának teljességét. Az Evangélium ezt a közösséget Istenországának nevezi s úgy állítja oda az ember elé, mint az emberiségnek lassú fejlődésével elérhető igazi hivatásos közösséget, amiben teljes mértékben kifejezésre jut a világegyetem hivatásának a lényege, az ember életére való tekintettel. Értelme az, hogy van egy szerető, gondviselő Atya, az Isten és neki gyermekei az egész emberiség, amelynek az a hivatása, hogy állandó küzdelmek folyamán megvalósítsa a jelzett szent egységet és testvéri állapotot.

Az emberiség kialakulásában, aki át tudja tekinteni az egész mezőt, láthatja, hogy a vallások életében valósul meg az emberiség eszmei világa és a lassan kialakuló emberi étellel a vallási közösségek értéke is elmélyül, igazi emberivé lesz, az ember nemes hivatásának tiszta eszközei tűnnek fel, a haladó emberiség Istenországáért küzdő közösségeiben. Az Újtestamentum fő alakja, Jézus, az emberi élet egész mezején egyik legkiválóbb embertestvérünk és mondhatnók emberi eszményképünk egyúttal. Annyira egyszerű és annyira kristálytiszta volt evangéliumi tanítása s abban az ember hivatása a földön és a világegyetemben, hogy a halála után kialakuló keresztény egyház, nem volt képes azt elfogadni, mert a régi világból egyfelől az Ótestamentumon keresztül, másfelől a többi régi népek és a görög és a római világ tanításában, valamint a keleti népek misztérium-vallásában található felfogások ellenállhatatlan erővel nyomultak át az új világba. Ennek az lett a következménye, hogy az ember Jézust és Evangéliumát félretették a mindennapi élet mezejéről és helyébe ültették Krisztust és a vele együtt járó val-

lások tanításokat. Krisztus egy teológiai eszme lett a kereszténység világában, amely eszme egyfelől az Ótestamentumból, másfelől a keleti misztérium vallásos gondolkozásból tevődött össze. Gyakorlatilag Jézus tehát Evangéliumával együtt kiközösített a keresztény közösségből s helyét a föltámadott Krisztus, mint Isten fia és Isten és a keresztény egyháznak minden fajta színes tanítása töltötte be.

Jézus után a monotheizmus tovább élt a héberek (zsidók) vallásában, és Mohamed követőinek hitében és életében. A XVI. században érkezett a reformáció ideje. A kialakult keresztény egyház annyiféle tant, olyan sok ceremóniát fogadott el és vett gyakorlatba, hogy az emberi élet azt már nem tudta elviselni. Föllepet tehát több más kisebb jelentőségű, de jó szándékú javítási kísérlet után Luther Márton Wittenbergben 95 tételével. Minden tiszteletünk, minden jó akaratú emberrel szemben s így Luther Mártonnal, Zwingli Ulrichkal, Melanchtonnal s más hasonló szellemű reformátorokkal szemben is. Azonban, amint Dávid Ferencnek műveiben világosan olvashatjuk, a vallás és az egyház reformálása először csak aránylag lényegtelen vonásokban és jelentőségű dolgokban jutott kifejeződésre. Egyszerű rituális, ceremoniális kérdések s kisebb jelentőségű felforrások jutottak szóhoz anélkül, hogy egyetemes emberi szempontból a leglényegesebb kérdés, a jézusi monotheizmus megragadta volna valamelyiküknek figyelmét. A jézusi monotheizmus a világ életében nagy előzményekkel rendelkezik s egyetemes emberi szempontból óriási jelentősége volt annak, hogy az ember jövőjét illetően is kellő értékeléssel forduljanak feléje. Történelmi tény, hogy a háromság kérdése a reformáció folyamán csak részben oldódott meg s ezt a megoldást nálunk különösen Dávid Ferenc eszközölte. A kereszténységnek legnagyobb része ma is szentháromság hívő és százmilliókra rug azoknak száma, akik az Istent az Atyában, a fiúban és a szentlélek Istenben megszemélyesítve tisztelik és imádják. Dávid Ferenc önmagához és a történelmi kialakuláshoz teljesen hűségesen ragaszkodva, lehámozott a vallás fogalmáról minden olyan tételt, amit a keresztény egyházban mintegy 1200 év alatt állapítottak meg s visszajutott éles elméjű, bátor kritikával magához az ember Jézushoz és az ő Evangéliumához. Ebből nyilván látszik, hogy nem csinált egyebet, mint föllásta másfélezer esztendőnek talaját, elhánnya a gyüledéket s föltárta a tiszta evangéliumi alapot. Lehetővé tette tehát azt, hogy az ember úgy fogja föl újból ezt a világot, amelyben vagyunk, hogy itt a föld életében s a földi életben van az

embernek élete alapja és legszentebb föladata. Az embernek, aki tiszta hittel, Isten szeretetével és embertársai megbecsülésével egy eszményi közösség kialakításán fáradozik, amit Istenországának nevezünk, s ami érték szempontjából a lényege az egész világegyetemnek. Ez egy egységes, gyönyörű világ, amelyben hivatásunk van mindannyiunknak, amelyben állandó tökéletesedéssel célunk felé kell törekednünk, amelyben egy testvéri életben egy igazságos és fejlődő társadalmi közösséget kell kialakítanunk, ahol mindannyian életszemléletünk, egészséges világnézetünk, vallás-erkölcsi meggondolásaink és állandó tevékenykedéseink alapján vagyunk megítélendők.

Miután így értjük, hogy Dávid Ferencnek, mint az unitárius egyház megalapítójának és mártír püspökének, milyen óriási hivatása van világ viszonylatban, bizonyos szerénységgel kell bejelentenünk, hogy az unitáriusok, vagyis Dávid Ferencnek erdélyi örökösei, akik a legrégebbiek a földön a reformáció óta, valamint más unitáriusok és szabadelvű vallásos emberek eddig tartott világ konferenciáink tanulsága szerint mintegy 20,000.000-nyi hívőt mondhatnak magukénak. Ez csupán csak kovász a két milliárd négyszáz milliónyi ember-áradatban, de elegendő arra, hogy a világ gazdag kialakulása közben utat mutasson az eljövendő világosság felé és jelezze az ösvényeket az Istenországa megvalósulása érdekében.

Dávid Ferenc tehát nem mérhető olyan kicsiny és alantas gondolkodásra valló jelzőkkel, hogy szombatos volt, szektás volt, mert a katolikus egyházból kiindulva nemcsak lutheránus, református és unitárius püspök volt, hanem ő volt mint egyházalapító, az új monotheizmusnak s így az unitarizmusnak legszerencsésebb, legbátrabb, legtisztábban látó szószólója és bajnoka és abban a különös szerencsében részesült, hogy 1579 november 15-én megdicsőült a dévai várban.

Unitarizmusunk születésnapja.

Egyháztörténetünk függő kérdései sorába tartozik a tiszta unitarizmus születésének időpontja is. Tudvalevő, hogy e tekintetben a különböző egyháztörténetírók hozzávetései között évekre nyúló eltérés van. Kétségtelen, hogy a reformáció ezt a bátor, haladó eseményét nem lehet egy pillanathoz kötni. Maga Dávid